

SERAPIS/PRIAPUS DE LA MICIA

Ștefana Cristea*

* Universitatea “Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca; stefana_13_26@yahoo.com

Abstract. This paper aims to bring a new interpretation of a bronze statuette found in *principia* of the military camp from Micia (Vețel, Hunedoara county, RO). The statuette was attributed by Lucia Marinescu-Țeposu to the god Priapus Pantheus. The iconographic elements make us to believe that the divinity represented is an syncretism-amalgam between Priapus and the Egyptian god Serapis. Both gods have as field of competence the fertility and fecundity and the symbols that accompany this statuette outline this dimension.

Keywords: Priapus, Serapis, Micia, statuette, phallus, *calathos*.

În lucrarea publicată de doamna Lucia Țeposu-Marinescu, împreună cu Constantin Pop, despre statuetele de bronz din Dacia Romană apare atribuită zeului Priapus o statueta descoperită la Micia (Vețel, jud. Hunedoara)¹ și păstrată în colecțiile Muzeului Național de Istorie București². Această statueta conține un element iconografic care nu îi este specific zeului Priapus și care ne-a determinat să lărgim interpretarea existentă.

Statueta din bronz (Fig. 1), considerată a-l reprezenta pe *Priapus pantheus*, a fost descoperită cu ocazia săpăturilor arheologice desfășurate în 1979 în *principia* castrului de la Micia, într-un strat datat între 106–170 dHr. Personajul este reprezentat având o barbă stufoasă și părul format din bucle. Trăsăturile feței sunt redade sumar cu gura deschisă și nasul bine definite, dar fără a fi îngrijit lucrute. Ochii oblici sunt sugerați prin două linii incizate. Pe cap poartă un *calathos*. Și restul corpului este redat doar prin câteva elemente: mâinile îndoite din coate sunt așezate de o parte și de cealaltă a falusului erect; redarea degetelor aproape că lipsește; picioarele sunt lipite, cu aspect de mumie, fără să existe o linie de demarcație care să le individualizeze. Nu este redată nici un fel de îmbrăcăminte. Privit din lateral, corpul este ușor arcuit, ca într-o mișcare de a expune și mai mult falusul erect, poziție întâlnită și în cazul altor reprezentări ale zeului.

1. Elemente de iconografie

Se remarcă faptul că statueta conține două elemente iconografice principale. Pe de o parte falusul erect, susținut cu ambele mâini, specific zeului Priapus și pe de

¹ Țeposu-Marinescu, Pop, 2000, p. 57, pl. 27.

² Inv. 157042.

altă parte *calathos*-ul (*modius*-ul), coșul-coroană cu ajutorul căruia îl recunoaștem de obicei pe zeul egiptean Serapis.

Fig. 1. Serapis/Priapus de la Micia (Vețel, jud. Hunedoara)³.

Iconografia greco-romană și orientală ne oferă numeroase și diverse exemple de zei sau personaje *ithyphalice*: începând cu Pan, Silenus, satiri, Priapus și până la Osiris, Min, Bes, Bes Pantheus, Harpocrates etc. Dar gestul de susținere a falusului cu ambele mâini, alături de cel prin care falusul erect susține mantia în care este îmbrăcat zeul și în care se găsesc fructe, îi sunt specifice lui Priapus. Divinitate minoră a grădinilor, culturilor, puterii generatoare masculine și având rol apotropaic, Priapus apare uneori reprezentat purtând boneta frigiană, indiciu al unei eventuale origini orientale⁴. O astfel de statueta a fost descoperită în zona Callatis-ului⁵. Dar falusul nu era doar simbolul zeului Priapus. Nu trebuie să uităm de arhaicul Mutinus Titinus, întruchiparea fertilității masculine⁶. Falusuri realizate probabil din lemn erau purtate și cu ocazia sărbătorilor zeului Liber (zeul care îi ia locul lui Mutinus), după

³ după Țeposu-Marinescu, Pop, 2000, p. 57, pl. 27.

⁴ Kiefer, 2009, p. 127.

⁵ Nuțu-Chiriac, 2005-2006, p. 219, pl. 3/1.

⁶ Fantham, 2011, p. 363.

cum putem afla din relatarea Sfântului Augustin⁷, fiind foarte apreciată puterea magică a acestui forței creatoare pe care o întruchipau. Puterea sa avea capacitatea de a îndeplăti orice fel de gânduri negative îndreptate asupra posesorului. În aceeași ordine de idei “*Priapus is really nothing but a giant phallus, connected in some way or other with a human face*”⁸. Dar este mai mult decât o sperietoare menită să alunge hoții și păsările, este și zeul fecundității umane fiindu-i invocat ajutorul în acest sens.

Iconografia lui Serapis⁹, mai complexă și mai variată (în picioare, așezat, bust, singur, împreună cu alte divinități etc.), cuprinde în proporție de 90% și *calathos*-ul (*modius*-ul)¹⁰. Este un atribut care îl însoțește și definește, subliniind latura sa de zeu al fecundității, fertilității și abundenței, aspect care le completează pe cele de zeu vindecător, salvator. *Calathos*-ul apare în reprezentările zeului, fie că este vorba despre statui de cult, reliefuri, statuete, lămpi, teracote, geme etc. Încă de la apariție, Serapis se remarcă prin natura sa compozită, prin capacitatea de a se face acceptat în lumea greacă. Este un zeu foarte adaptabil, care își extinde cu ușurință domeniile de competență prin asimilarea altor zei sau doar a unor aspecte ale lor în personalitatea sa (fulgerul și vulturul lui Iupiter, Cerberul lui Pluto, ghioaga lui Hercule, razele de soare ale lui Helios etc.). Această trăsătură îl ajută să se apropie de fiecare credincios în parte, satisfăcând nevoile sale specifice, la nivelul credințelor personale manifestate de obicei prin intermediul obiectelor de mici dimensiuni (statuete din metal, lămpi, teracote, amulete, bijuterii) sau inscripții, unde putem observa asocieri uneori unice dintre Serapis și alți zei. Este un zeu care vindecă, un zeu care ascultă, un zeu care poate aduce prosperitate, un zeu salvator. Tendințele sale universaliste le urmează îndeaproape pe cele ale pământului Isis, exprimate mai ales prin intermediul *aretologiilor isiace* care au circulat între sec. III îHr – sec. III dHr. Ea este amintită nu doar cu propriul nume, ci cu numele multor divinități feminine egiptene, grecești sau orientale. Despre Serapis, pe de altă parte, Diodor din Sicilia ne spune că “*unii îi spun Dionisos, alții Pluton, alții Ammon. I se mai zice și Zeus. Mulți socot că el ar fi chiar zeul Pan (...)*”¹¹.

2. Zeii orientali din Micia

Pe lângă aspectele iconografice și care îi individualizează pe zeii Serapis și Priapus, trebuie să luăm în considerare contextul descoperirii piesei. Micia a fost o mare comunitate rurală, un *pagus* dezvoltat în jurul castrului de pe Mureș. Viața religioasă de aici a fost desigur marcată de prezența trupelor militare staționate aici de-a lungul timpului, multe dintre ele formate din orientali¹². Dedicățiile erau adresate atât zeilor clasici romani (Iupiter, Silvanus), dar și zeilor orientali (I O M Dolichenus,

⁷ Kiefer, 2009, p. 126.

⁸ *Ibidem*, p. 127.

⁹ Pentru iconografia zeului Serapis cităm selectiv Delatte-Derchain, 1964; Stambaugh, 1972; Hornbostel, 1973; Kater-Sibbes, 1973; Castiglione, 1978; Dunand, 1979; Tran Tam Tinh, 1983; LIMC, VII/1, 1994, p. 666-692; Veymiers, 2009.

¹⁰ Veymiers, 2009, p. 598, tabel 3.

¹¹ Diodor, I, 25.

¹² Țentea, 2012, p. 79-86; Nemeti, 2004, p. 36-45.

Turmazgades, Isis), fiind atestate epigrafic sau arheologic temple ridicate zeilor Hercules, Isis, Iupiter Hierapolitanus, Sol Invictus (care ascunde tot un zeu oriental), zeilor mauri (sub numele lui Silvanus găsindu-se probabil unul dintre acești *dii patrii* ai maurilor)¹³.

Existența la Micia a zeilor egipteni a fost confirmată prin două inscripții: o inscripție votivă din marmură¹⁴ (care nu se mai păstrează), care celebra ridicarea unui templu dedicat zeiței Isis, datată la sfârșitul sec. II și începutul sec. III dHr și o placă votivă din marmură¹⁵, dedicată Isidei și poate și lui Serapis, datată între 156–158 dHr (moment în care *Marcus Staius Priscus* a servit ca guvernator al Daciei Superior). În afara celor două inscripții, influența egipteană se face simțită doar prin intermediul unei geme din jaspis verde, ovală, pe care apare reprezentat zeul Harpocrates, care duce degetul arătător al mâinii dreapte către buze, iar în mâna stângă ține biciul (*flagellum*), simbol al puterii regale în Egipt. Pe cap, Lucia Țeposu-Marinescu, vede un disc solar, iar pe tâmpla stângă pare să îi cadă o șuviță de păr împletită¹⁶. Deși artefactele, care amintesc într-un mod sau altul de zeii egipteni, nu sunt deloc numeroase la Micia, însăși existența unui templu precum cel atestat în inscripția anterior amintită presupunea ritualuri, sărbători, preoți, statui de cult, o comunitate de credincioși.

3. Concluzii

Pentru a reveni la piesa aflată în discuție, trebuie precizat faptul că nu este neobișnuit să întâlnim simboluri falice în mediul militar. De exemplu, la South Shields, lângă zidul lui Hadrian, au fost descoperite, într-o baracă auxiliară datată în sec. III dHr, blocuri de piatră cu simboluri falice pe ele, așezate astfel încât să nu poată fi văzute, cu scopul probabil de a aduce noroc sau cu rol apotropaic¹⁷. Așa cum nu este neobișnuit nici să întâlnim temple ridicate pentru zeii egipteni Isis și Serapis în cadrul castrelor, așa cum s-a întâmplat și la Intercisa¹⁸ sau la Mons Claudianus¹⁹. Asocierea dintre cei doi zei, Serapis și Priapus, este însă mai puțin răspândită. Asemenea statuete sunt destul de rar întâlnite și este clar că simbolurile pe care le încorporau erau importante pentru posesor, pentru scopul în care erau create. Domeniile de competență ale celor doi zei se suprapun atunci când servesc ca zei aducători de prosperitate și fecunditate. Fiind un obiect de mici dimensiuni, această statueta reprezenta un obiect personal legat de credința intimă a celui care l-a folosit.

¹³ Nemeti, 2004, p. 42-43

¹⁴ Neigebauer, 1851, p. 65, nr. 155; CIL, III/1, p. 221, 1341; Popescu, 1927, p. 199; Popa, 1979, p. 21, nr. 22; IDR, III/3, p. 63-64, 48; Alicu, 1998, p. 219, nr. 1; Rusu Pescaru-Alicu, 2000, p. 177, nr. 41; Pribac, 2006, p. 259, nr. 268; Carbó García, 2008, p. 289.

¹⁵ Russu, 1975, p. 417; Popa, 1979, p. 24, nr. 29; IDR, III/2, p. 200-201, 229; Piso, 1993, p. 67, nr. 8.

¹⁶ Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, nr. inv. 4623; Țeposu-Marinescu, 1964, p. 257-264, fig. 1/1; Popa, 1979, p. 33-34, nr. 46.

¹⁷ Haynes, 2013, p. 195.

¹⁸ *Ibidem*, p. 229.

¹⁹ *Ibidem*, p. 153.

Îl putea însoți pentru a-l feri de primejdii, inerente vieții militare, sau îi puteau oferi fecunditate și virilitate. Care era zeul pe care îl vedea posesorul statuetei în spatele acestor simboluri și ce nume purta, nu putem ști.

Prin intermediul acestei lucrări am încercat să subliniez faptul că ambii zei erau îndreptățiți să se găsească în castrul de la Micia și că ar trebui să lăsăm deschisă posibilitatea unei interpretări ulterioare, pe măsură ce cercetările castrului vor evolua. Cred că ar fi mai potrivit să îl denumim pe zeul reprezentat Priapus/Serapis sau Serapis/Priapus, pentru a sublinia existența elementelor iconografice aparținând ambilor zei, neavând posibilitatea de a considera aportul unuia dintre ei mai important. Dacă imaginea lui Priapus nu era altceva decât un falus, căruia i se asocia o figură masculină, în cazul statuetei de la Micia figura este a zeului Serapis.

Mulțumiri

Mulțumesc dr Victor Sava (Complexul Muzeal Arad) pentru observații și discuții, dr Florian Matei-Popescu (Institutul de Arheologie “Vasile Pârvan” București) și colegului drd. Dan Matei (Muzeul de Istorie Turda) pentru tot ajutorul acordat cu generozitate. Mulțumiri speciale prietenei mele drd. Oana Virtic pentru toată susținerea.

BIBLIOGRAFIE

- Alicu, 1998 Alicu, Dorin, *Templele Miciei (II)*, În: Cosma, Călin; Tamba, Dan; Rustoiu, Aurel (eds), *Studia archaeologica et historica Nicolao Gudea dicata / Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani / Festschrift für Professor Nicolae Gudea gelegentlich des 60. Geburtstages*, Bibliotheca Musei Porolissensis, 4, Ed. Porolissum, Zalău, 2001, 571 pg., ISBN 973998231X; p. 219-224.
- Carbó Garcia, 2008 Carbó Garcia, Juan Ramon, *Los cultos orientales en la Dacia romana: formas de difusión, integración y control social e ideológico*, Disertație (ms), Universitatea Salamanca, Salamanca, 2008.
- Castiglione, 1978 Castiglione, László, *Nouvelles données archéologique concernant la genèse du culte de Sarapis*, În: B. de Boer, Margreet; Edridge, T. A. (eds), *Hommages à Maarten J. Vermaseren. Recueil d'études offert par les auteurs de la série Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain à Maarten J. Vermaseren à l'occasion de son soixantième anniversaire le 7 Avril 1978*, vol. I-III, Brill, Leiden, 1978, 1434 pg.; vol. I, p. 208-232.
- CIL, III/1 *Inscriptiones Asiae, provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae*, Consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae edidit Theodorus Mommsen. Inscriptiones Aegypti et Asiae, inscriptiones provinciarum Europae graecarum, inscriptionum Illyrici partes I-V comprehendens / Pars prior, apud G. Reimerum, Berolini, 1875, 655 pg.
- Delatte-Derchain, 1964 Delatte, A[rmand].; Derchain, Ph[ilippe]., *Les intailles magiques gréco-égyptiennes*, Cabinet des médailles, Bibliothèque nationale, Paris, 1964, 380 pg.
- Diodor Diodor din Sicilia, *Biblioteca istorică* (trad. Radu Hîncu și Vladimir Iliescu), Ed. Sport-Turism, București, 1981, 481 pg.
- Dunand, 1979 Dunand, Fraçoise, *Religion populaire en Égypte romaine: Les Terres Cuites Isiaques Du Musée Du Caire*, E.J. Brill, Leiden, 1979, 287 pg., ISBN 9004058311.
- Egelmann, 1975 Egelmann, Helmut, *The delian aretology of Sarapis*, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'empire romain, 44, E.J. Brill, Leiden, 1975, VIII + 63 pg., ISBN 9004042040.
- Fantham, 2011 Fantham, Elaine, *Roman readings: Roman response to Greek literature from Plautus to Statius and Quintilian*, Beiträge zur Altertumskunde, 277, De Gruyter, Berlin - New York, 2011, 672 pg., ISBN 9783110229332.
- Haynes, 2013 Haynes, Ian, *Blood of the Provinces. The Roman Auxilia and the Making of Provincial Society from Augustus to the Severans*,

- Oxford University Press, Oxford, 2013, 448 pg., ISBN 0199655340, 978-0199655342.
- Hornbostel, 1973
Hornbostel, Wilhelm, *Sarapis: Studien zur Oberlieferungsgeschichte der Erscheinungsformen und Wandlungen eines Gottes*, Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain, 32, E. J. Brill, Leiden, 1973, XX + 484 pg.
- IDR, III/2
Inscripții antice din Dacia și Scythia minor, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu, Seria primă, *Inscripțiile Daciei romane*, Volumul III: *Dacia Superior*, 2: *Vl pia Traiana Dacica (Sarmizegetvsa)*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, în colaborare cu Ioan Piso și Volker Wollmann, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980, 448 pg.
- IDR, III/3
Inscripții antice din Dacia și Scythia minor, Colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu, Seria primă, *Inscripțiile Daciei romane*, Volumul III: *Dacia Superior*, 3: *Zona centrală*, Adunate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu, în colaborare cu ȚOctavian Floca și Volker Wollmann, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1984, 469 pg.
- Kater-Sibbes, 1973
Kater-Sibbes, G. J. F., *Preliminary catalogue of Sarapis monuments*, E.J. Brill, Leiden, 1973, 232 pg., ISBN 90 04 03750 0.
- Kiefer, 2009
Kiefer, Otto, *Sexual life in ancient Rome*, Routledge, London & New York, 2009, 399 pg., ISBN 0710307012, 9780710307019.
- LIMC VII/1, 1994
* * *, *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, VII/1, Zürich/ München, 1994.
- Neigebaur, 1851
Neigebaur, J.F., *Dacien aus den Ueberresten des klassischen Altertums, mit besonders Rücksicht auf Siebenbürgen*, Druck und Verlag von Johann Gött, Kronstadt (Brașov), 1851, X + [2] + 310 + [1] + o hartă.
- Nemeti, 2004
Nemeti, Sorin, "Dii patrii" ai maurilor de la Micia, În: *Orma. Revistă de studii istorico-religioase*, 1, 2004, p. 36-45.
- Nuțu, Chiriac, 2005-2006
Nuțu, George; Chiriac, Costel, *A bronze herm of Priapus in a private collection*, În: *Peuce*, S.N., III-IV, 2005-2006, p. 217-230.
- Piso, 1993
Piso, Ioan, *Fasti provinciae Daciae I. Die senatorischen Amtsträger*, Abhandlungen zur alten Geschichte, 43, Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 1993, XI + 339 pg., ISBN 3774926158.
- Popa, 1979
Popa, Alexandru, *Culte egiptene și microasiatice în Dacia romană*, Disertație (ms), Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 1979.
- Popescu, 1927
Popescu, Dorin O., *Le cult d'Isis et de Sérapis en Dacie*, În: *Mélange de l'École roumaine en France*, 6, Paris, 1927, p. 158-209.

- Pribac, 2006 Pribac, Sorin, *Aspecte sociale ale vieții spirituale din Dacia romană. Cu privire specială asupra cultelor greco-romane*, Ed. Excelsior Art, Timișoara, 2006, 295 pg., ISBN 973-592-159-6.
- Russu, Vidman, 1975 Russu, I.I.; Vidman, Ladislau, *Sylloge inscriptinum religionis Isiacae et Serapiacae*, În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*, 18, Cluj-Napoca, 1975, p. 415-420.
- Rusu-Pescaru, Alicu, 2000 Rusu-Pescaru, Adriana; Alicu, Dorin, *Templele romane din Dacia (I)*, Acta Musei Devensis, Deva, 2000, 244 pg., ISBN 973-0-00645-8.
- Stambaugh, 1972 Stambaugh, John E., *Sarapis under the Early Ptolemies*, Études préliminaires aux religions orientales dans l'Empire Romain, 25, E.J. Brill, Leiden, 1972, XII + 102 pg.
- Tran Tam Tinh, 1983 Tran Tam Tinh, V., *Sérapis debout. Corpus des monuments de Sérapis debout et étude iconographique. Avec un frontispice, 118 planches et une carte*, E. J. Brill, Leiden, 1983, 317 pg., ISBN 90 04 06792 2.
- Țentea, 2012 Țentea, Ovidiu, *Ex Oriente ad Danubium. The Syrian auxiliary units on the Danube frontier of the Roman Empire*, National History Museum of Romania, Centre of Roman Military Studies, 6, MEGA publishing House, București, 2012, VI + 234 pg., ISBN 978-606-543-206-2, 978-973-750-176-9.
- Țeposu-Marinescu, 1964 Țeposu-Marinescu, Lucia, *O gemă de la Micia cu reprezentarea lui Harpocrate*, În: *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, XV, 2, 1964, p. 257-264.
- Țeposu-Marinescu, Pop 2000 Țeposu-Marinescu, Lucia; Pop, Constantin, *Statuete de bronz din Dacia romană*, Muzeul Național de Istorie a României, Monografii, 1, București, 2000, 207 + 91 pg.
- Veymiers, 2009 Veymiers, Richard, *Hileôs tôi phorounti. Sérapis sur les gemmes et les bijoux antiques*, Bruxelles, Académie royale de Belgique, 2009, vol. 1, 608 pg., ISBN 978-2-8031-0261-7.